

UDK: 342.71(497.1)"1918/1941"
323.153(497.1)"1918/1941"

DOI: <https://doi.org/10.31212/2025.nova.istrazivanja.pej.159-180>

Oliver PEJIĆ
Institut za noviju istoriju, Ljubljana
oliver.pejic@inz.si
ORCID: 0000-0001-8430-7584

Dometi i ograničenja pripadnosti državnom narodu u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: iskustva iz „prečanskih krajeva”¹

Apstrakt: Na primeru arhivske građe iz Štajerske i Bačke, rad istražuje kako se (ne)pripadnost državnom narodu odrazila na život stanovništva u bivšim austrougarskim pokrajinama međuratne jugoslovenske države za prvih deset godina njenog postojanja. Kao pokrajine sa brojnim manjinskim stanovništvom i jakim austrougarskim pravno-administrativnim i kulturnim nasleđem, obe oblasti bile su podvrgnute snažnom kursu „nacionalizacije” nakon ulaska u jugoslovensku državu. Istovremeno, usled spore konsolidacije nove države, brojni pojedinci koji dugo nisu uspeali da uredi status državljanstva živeli su u Jugoslaviji kao podanici stranih država. Analizirajući praktične primere interakcija između stanovništva i političkih vlasti oko regulisanja državljanstva i sticanja koncesija u privatnom sektoru, rad pokazuje kako su napetosti između subjektivne (nacionalne) i objektivne (državlanske) pripadnosti obeležile svakodnevni život za prvih deset godina jugoslovenske vlasti.

Ključne reči: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), Jugoslavija, Austrougarska, Štajerska, Bačka, nacionalizam, identitet, državljanstvo.

Uvod

Kada u međuratnim izvorima susrećemo iskaze o „strancima” u ondašnjem jugoslovenskom društvu, primećujemo da se ovaj termin može odnositi na dve različite kategorije stanovništva. S jedne strane, može označavati manjinsko odnosno „inorodno” stanovništvo, to jest, stanovnike među-

¹ Rad je nastao u okviru istraživanja za doktorsku disertaciju *From an „Imperial” to a „National” World? People, Administrators, and the Pursuit of Nationalism under Habsburg and Yugoslav Rule* odbranjenju 13. 12. 2024. godine na Evropskom univerzitetskom institutu (*European University Institute*) u Firenci. Doktorske studije je stipendijom finansirao Javni fond za stipendije, razvoj, invalidnine i alimentacije (*Javni štipendijski, razvojni, invalidski in preživninski sklad*) Republike Slovenije.

ratne jugoslovenske države koji nisu smatrani pripadnicima „troplemenoga” državnog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca. Prilikom prvog jugoslovenskog popisa stanovništva iz 1921. godine, broj jugoslovenskih državljana koji za svoj maternji jezik nije naveo srpski, hrvatski ili slovenački iznosio je 2.053.405 ljudi ili 17,13% ukupnog stanovništva.² S druge strane, u međuratnoj Jugoslaviji živio je i znatan broj podanika stranih država. Zahvaljujući dugotrajnim i komplikovanim procesima državne konsolidacije, u potonjoj kategoriji našli su se i brojni pojedinci koji, iako su u subjektivnom smislu mogli biti smatrani pripadnicima državnog naroda, dugo nisu uspjeli da srede svoj državlanski status, te su u matičnoj državi živeli kao „objektivni” stranci. Prema popisu iz 1921. godine, broj stranih podanika na jugoslovenskoj teritoriji iznosio je 103.898 ljudi ili 0,9% ukupnog stanovništva. Među njima bilo je 31,5% čehoslovačkih, 17,7% ruskih, 15,2% mađarskih, 9,8% austrijskih, 8,5% poljskih i 7,3% italijanskih državljana.³

Kao i gotovo sve druge novouspostavljene države koje su nikle na zgarištu takozvanih „kontinentalnih” imperija Srednje i Istočne Evrope nakon završetka Prvog svetskog rata, međuratna Jugoslavija bila je zamišljena kao nacionalna država i matična domovina jednog „državnog” naroda.⁴ Međutim, s obzirom na činjenicu da brojni njeni stanovnici ipak nisu bili obuhvaćeni ovom identitetskom kategorijom, nameće se pitanje na kakve načine je (ne)pripadanje državnom narodu moglo da utiče na različite sfere svakodnevnog života u novom društveno-političkom kontekstu. Analizirajući interakcije između stanovništva i političkih vlasti u Štajerskoj i Bačkoj, dvema nekadašnjim austrougarskim oblastima u zajedničkom jugoslovenskom okviru, cilj je ovog rada da prikaže kako se stanovništvo različitih narodnosti susretalo sa napetošću između subjektivne (nacionalne) i objektivne (državlanske) pripadnosti za prvih deset godina jugoslovenske uprave.

Zbog ograničenog prostora i pružanja što detaljnijeg uvida u praktične manifestacije ove problematike, rad se ograničava na detaljnije razmatranje prisutnosti pomenutih napetosti u dvema životnim situacijama – prilikom regulisanja državlanske pripadnosti i sticanja koncesija u privrednom životu. Dok je pitanje državlanske pripadnosti kritički odredilo pojedinčeva iskustva sa nacionalnom politikom u brojnim drugim životnim sferama te zato svakako zavređuje detaljniju obradu, molbe za koncesije u ovom kontekstu mogu da posluže kao reprezentativni primer funkcionisanja pomenutih tenzija u svakodnevici dela stanovništva jugoslovenske države. Reč je o ljudima koji često nisu bili direktno uključeni u savremena nacionalno-po-

² *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god.* (Sarajevo: Državna štamparija, 1932), 2–3.

³ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931. godine. Knjiga I. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava* (Beograd: Državna štamparija, 1937), IX.

⁴ O širim implikacijama kraha imperija Srednje i Istočne Evrope i njihovoj zameni nacionalnim državama: Natasha Wheatley, *The Life and Death of States: Central Europe and the Transformation of Modern Sovereignty* (Princeton: Princeton University Press, 2023).

litička previranja ili su ih čak svesno izbegavali, ali su zahvaljujući ondašnjim političkim prilikama ipak bili primorani da se suočavaju sa preispitivanjem sopstvene političke odnosno nacionalne pouzdanosti. Drugim rečima, našli su se u životnoj situaciji koja sama po sebi nije pripadala sferi tradicionalne nacionalno-političke delatnosti, ali je ipak pojedinca primoravala da se deklarise po pitanju sopstvene nacionalne pripadnosti.

Iako se brojni akteri o kojima će u ovom tekstu biti reči mogu smatrati pripadnicima manjina, život manjina kao takav nije glavni predmet ovog rada.⁵ Umesto da prikazuje subjektivna iskustva pojedinačnih nacionalnih zajednica u Jugoslaviji, rad skreće pažnju na konkretne situacije u kojima su se ljudi različitog porekla susretali sa propitivanjem sopstvene nacionalne pripadnosti i time na mehanizme kroz koje se njihovo nacionalno opredeljivanje odvijalo u svakodnevnoj praksi.⁶ Na taj način, istraživanje nastoji da pruži celovitiji uvid u život stanovnika međuratne Jugoslavije koji su doživeli prelazak iz okvira mnogonacionalnog Habzburškog carstva u jugoslovensku nacionalnu državu.⁷ U isto vreme, isticanjem određenih lokalnih fenomena poput zavlačajnosti, ovaj rad želi obratiti pažnju i na specifičnosti razvoja koje su obeležile tzv. prečanske krajeve i mogu biti nepoznate istraživačima koji se prvenstveno bave drugim oblastima jugoslovenske kraljevine.

Štajerska i Bačka u zajedničkom jugoslovenskom okviru

Kao dve bivše austrougarske oblasti, iskustvo Štajerske i Bačke u zajedničkom jugoslovenskom državnom okviru bilo je obeleženo određenim sličnostima. Ni Bačka, ni Štajerska nisu postojale kao jasno razgraničene teritorijalne jedinice za vreme prve Jugoslavije, već su činile sastavni deo širih

⁵ Videti najopširniju sintezu o manjinama u međuratnoj Jugoslaviji: Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005). Nedavno je objavljen i prevod ove monografije: Zoran Janjetović, *Emperors' Children, Kings's Stepchildren: National Minorities in Yugoslavia 1918–1941* (Belgrade: Institute for Recent History of Serbia, 2023).

⁶ U metodološkom smislu, rad se oslanja na novija istraživanja iz šire tradicije istraživanja „nacionalizma odozdo” (*nationalism from below*) odnosno „nacionalizma svakidašnjice” (*everyday nationalism*). Za pregled relevantne istoriografije, videti: Ágoston Berecz, „How to Study Early Popular Engagement with Nationalism: Sources, Strategies, Research Traditions”, *Hungarian Historical Review* 12, no. 1 (2023): 3–36, Marnix Beyen and Maarten Van Ginderachter, „General Introduction: Writing the Mass into a Mass Phenomenon”, in *Nationhood from below: Europe in the long nineteenth century*, ed. Maarten Van Ginderachter and Marnix Beyen (New York: Palgrave Macmillan, 2012), 3–22.

⁷ Postojeća istraživanja na ovu temu izuzetno su fragmentirana, pa se zato pojedinačni radovi navode na odgovarajućim mestima kroz ostatak teksta. Kao podsticajan primer sintetičke studije koja se bavi teritorijom iz (tadašnjeg) neposrednog jugoslovenskog susedstva valja ipak navesti nedavnu monografiju Dominique Kirchner Reill, *The Fiume Crisis: Life in the Wake of the Habsburg Empire* (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2020).

administrativnih jedinica čije su se granice menjale kroz vreme.⁸ Obe teritorije odlikovale su se višejezičnim, a u slučaju Bačke i konfesionalno mešovitim stanovništvom. U Štajerskoj, višejezičnost se pre svega ispoljavala u opreci između sela i grada, pri čemu se na selu uglavnom govorio slovenački, a u gradovima nemački jezik. Na popisu iz 1910. godine, otprilike 87% stanovništva Donje Štajerske opredelilo se za slovenački, a 13% za nemački „saobraćajni” jezik (*občevalni jezik/Umgangssprache*), što je podrazumevalo jezik koji se najčešće koristi u svakodnevnom životu.⁹ Demografska slika bila je znatno složenija u Bačkoj. Prema popisu iz 1921. godine, 35,4% stanovništva na zajedničkoj teritoriji Bačke i Baranje navelo je mađarski, 34% srpski, hrvatski ili slovenački, a 24,2% nemački maternji jezik. Popis je takođe nabrojao 61,75% rimokatolika, 21,25% pravoslavnih, 13,45% evangelika, 1,84% Jevreja i 1,56% grkokatolika.¹⁰

Važnija od same višejezičnosti bila je pak činjenica da jezici u obe oblasti nisu uživali ravnopravan društveni ugled za vreme austrougarske uprave. U Štajerskoj se jezikom urbanog života i socijalne mobilnosti tradicionalno smatrao nemački, a nemačke nacionalističke elite takođe su kočile afirmaciju slovenačkog jezika u zvaničnoj upotrebi u opštinama gde su držale vlast.¹¹ U Bačkoj, kao i drugde u Ugarskoj, državne vlasti nametale su mađarski jezik i potiskivale

⁸ Istorija administrativnih promena u Kraljevini SHS izuzetno je komplikovana i obeležena paralelnim delovanjem starih i novih institucija. Teritorija predratne Bačko-bodroške županije bila je podeljena između Mađarske i Kraljevine SHS Trijanonskim ugovorom (1921), a teritorija predratne Štajerske između Austrije i SHS Senžermenskim ugovorom (1919). Nakon podele zemlje na oblasti, većina teritorije jugoslovenske Štajerske našla se u granicama novouspostavljene Mariborske oblasti. Jugoslovenske teritorije Bačke i Baranje bile su pak ujedinjene u zajedničku Bačko-baranjsku županiju 1923. godine, da bi ova teritorija iste godine bila podeljena između Bačke i Beogradske oblasti. Međutim, nova oblasna i stara županijska uprava postojale su u određenom paralelizmu sve do konačnog ukidanja županijske uprave 1927. godine. Detaljnije o administrativnim reformama u Vojvodini: Milenko Palić, „Pregled administrativno-teritorijalnih promena u Vojvodini 1918–1941”, *Zbornik za društvene nauke* 38 (1964): 125–162.

⁹ Treba uzeti u obzir činjenicu da je popis 1910. godine bio vršen pod snažnim pritiskom nemačkih nacionalista, a u skladu sa austrijskom statističkom praksom beležio se saobraćajni jezik umesto maternjeg. Kasniji jugoslovenski popisi su pokazivali osetno niži broj maternjih govornika nemačkog jezika. Sa obzirom na to da popis iz 1921. godine ne navodi tačne podatke za jugoslovensku Štajersku, ovde se ilustracije radi navode podaci iz poslednjeg habzburškog popisa prema proceni Emila Brixia – Emil Brix, „Številčna navzočnost nemštva v južnoslovanskih kronovinah Cislitvanije med leti 1848 do 1918. Problemi narodnostne statistike”, *Zgodovinski časopis* 41, št. 2 (1987): 298.

¹⁰ *Definitivni rezultati popisa od 1921. god.*, 354–355.

¹¹ Detaljnije: Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor: Založba Obzorja, 1997); Filip Čuček, *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju*, (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016); Martin Moll, *Kein Burgfrieden: der deutsch-slowenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900–1918* (Innsbruck: Studien, 2007).

manjinske jezike iz zvanične upotrebe.¹² U obe oblasti ustaljene sociolingvističke hijerarhije i ekspanzivni nacionalizmi terali su dakle govornike marginalizovanih jezika na usvajanje socijalno dominantnih jezika, a u različitim merama i identitetâ. Iako je smenom vlasti 1918. godine trebalo da dođe do preokreta u pomenutim hijerarhijama, brojni stanovnici ovih oblasti, pa i oni koji su bili (južno)slovenskog porekla i prema tome smatrani pripadnicima „državnog” naroda, i dalje su smatrali nemački i mađarski jezik prestižnim jezicima, a po svom javnom istupanju i kulturnim praksama često nisu delovali u skladu sa očekivanjima svojih nacionalno angažovanih savremenika.¹³ Prema tome, u ondašnjem diskursu neretko nailazimo na prebacivanja o „anacionalnom” ili „odnarođenom” karakteru stanovništva ovih oblasti, što se najjasnije oličavalo u čestoj upotrebi pejorativa poput *mađaron*, odnosno *nemškutar* ili *nemčur*.

Iako su obe oblasti pripadale Habzburškoj monarhiji pred ulazak u jugoslovensku državu, trebalo bi naglasiti da je život pod vlašću Habzburgovaca suštinski bio određen ne opštedržavnim austrougarskim, već pre svega partikularnim austrijskim i ugarskim državnopravnim okvirima. Prema tome, zakoni i administrativne prakse koji su davale ton svakodnevnom životu bitno su se razlikovali u različitim državnopravnim područjima Austrougarske.¹⁴ Štaviše, zahvaljujući sporom toku zakonodavnog izjednačavanja u prvoj jugoslovenskoj državi, mnogi zakoni i institucije iz kasnog habzburškog perioda ostajali su na snazi, te su određivali funkcionisanje uprave i tokom prvih deset godina jugoslovenske vlasti. U velikoj meri, spomenuta administrativno-pravna razdvojenost bitno je odredila i prvu temu koja je predmet ovog rada, naime – regulisanje državlanske pripadnosti nakon ulaska u jugoslovensku državu.

¹² O Vojvodini detaljnije: Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској: прилози историји српских школа* (Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1935); Васа Стајић, „Мађаризација и демађаризација Буњеваца”, *Лейойис майице српске* 325, бр. 1/3 (1930.): 158–209.

¹³ O shvatanjima širih slojeva stanovništva ove dve oblasti o bivšem austrougarskom režimu videti: Oliver Pejić, „Contesting the Habsburg Empire in Everyday Life: The Habsburg Legacy as a Source of Everyday Conflict in Interwar Yugoslav Society”, in *Politics of Pasts and Futures in (Post-)Imperial Contexts*, eds. Sebastian Fahner, Christian Feichtinger, and Rogier E. M. Heijden (Berlin/Boston: De Gruyter, 2024), 243–258.

¹⁴ Za pregledne radove o nacionalnoj politici unutar austrijskih i ugarskih državnih polovina, videti: Gerald Stourzh, „Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848–1918”, in *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918: Band III*, Hgg. Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980), 975–1206; Ludwig Gogolák, „Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates”, in *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918: Band III*, 1207–1303. Osim o austrijskom i o ugarskom državnopravnom području, može se govoriti i o zasebnim hrvatsko-slavonskim te bosansko-hercegovačkim državnopravnim područjima. Detaljnije: Ivan Kosnica, „Hrvatsko-slavonska pripadnost u Hrvatskoj i Slavoniji u nagodbenom razdoblju”, *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave* 14, br. 2 (2014): 465–92; Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnja-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914* (Sarajevo: 'Svjetlost', 1976).

Pitanje državlanske pripadnosti u postimperijalnoj Evropi

Krah velikih kontinentalnih monarhija i njihova zamena po opsegu znatno manjim nacionalnim državama temeljno je potresla pitanje pojedinačne državlanske pripadnosti širom Srednje, Istočne i Jugoistočne Evrope. U slučaju država naslednica Habzburške monarhije, nove vlasti donele su uzajamno privremeno rešenje prema kome će se njihovi državljanski korpusi određivati na osnovu takozvane „zavičajnosti” ili „nadležnosti” do potpisivanja relevantnih mirovnih ugovora.¹⁵ Reč je o obliku državnopravne pripadnosti koja je bila svojstvena Austrougarskoj i vezivala je pojedinca za opštinu koja je bila dužna da se stara o njemu ukoliko bi zapao u finansijske poteškoće. Svaki austrougarski državljanin bio je zavičajan u nekoj opštini, pa je izvođenje državljanstva iz zavičajnosti davalo nade da će svi nekadašnji austrijski i ugarski državljanin barem privremeno steći državljanstvo u nekoj od država naslednica propale Habzburške monarhije. U isto vreme, zavičajnost je bila nacionalno neutralna kategorija, pa se time pokušavalo da se izbegnu ekscesi nacionalne diskriminacije u vreme uspostavljanja novih nacionalnih država.¹⁶

Trebalo bi naglasiti da su postojale značajne zakonske razlike u regulisanju zavičajnosti između austrijske i ugarske polovine Habzburške monarhije. U Ugarskoj, zakon o opštinama iz 1896. godine određivao je da se pravo na zavičajnost stiče automatski nakon četvorogodišnjeg boravka u opštinama. S druge strane, poslednji austrijski zakon o zavičajnom pravu iz iste godine propisivao je da se zavičajnost može steći tek nakon deset godina boravka, i to izričitom molbom opštini. Bitna razlika postojala je i u regulisanju zavičajnosti udatih žena. Dok su oba zakonodavna sistema predviđala da žene posle udaje preuzmu i zadrže zavičajnu pripadnost svojih muževa, ugarski sistem omogućavao je ženama da vrate svoju predbračnu zavičajnost ako se rastave ili obudove. S druge strane, austrijsko zakonodavstvo nije eksplicitno regulisalo zavičajnost strankinja ili austrijskih državljanke udatih za strance, pa se predbračna zavičajnost mogla vratiti samo zakonskim poništenjem braka.¹⁷

¹⁵ Prva država naslednica Habzburške monarhije koja je odredila svoj državljanski korpus na takav način te time pružila obrazac za susedne države bila je Austrija, i to privremenim zakonom o državljanstvu od 5. 12. 1918. godine. Videti: Ulrike von Hirschhausen, „From Imperial Inclusion to National Exclusion: Citizenship in the Habsburg Monarchy and in Austria 1867–1923”, *European Review of History: Revue Européenne d’histoire* 16, no. 4 (2009): 559.

¹⁶ Za najnoviji pregled istoriografije na temu zavičajnosti, videti: Dominique Kirchner Reill, Ivan Jeličić and Francesca Rolandi, „Redefining Citizenship after Empire: The Rights to Welfare, to Work, and to Remain in a Post-Habsburg World”, *The Journal of Modern History* 94, no. 2 (2022): 326–362.

¹⁷ Monika Ganczer, „The Effects of the Differences between the Austrian and the Hungarian Regulation of the Rights of Citizenship in a Commune (Heimatrecht, Indigénat, Pertinenza, Illetőség) on the Nationality of the Successor States of the Austro-Hungarian Monarchy”, *Journal on European History of Law* 8, no. 2 (2017): 104–105.

Budući da je za mnoge austrijske i ugarske državljane zavičajnost bila od marginalnog značaja u svakodnevnom životu, mogli su proživeti i ceo svoj vek bez aktivnog razmišljanja o pitanju sopstvene zavičajnosti. Ipak, nakon završetka Prvog svetskog rata, *ad hoc* odluka državnih vlasti da državljansku pripadnost odrede na osnovu zavičajnosti značila je da su ljudi odjednom mogli postati podanici stranih, ponekad i neprijateljskih država, a da u tim državama nikad nisu ni boravili. Iako su se mnogi „novopečeni” stranci po državljanstvu aktivno identifikovali sa „državnim” narodom, te Jugoslaviju smatrali svojom domovinom, nove prilike u kojima su se našli mogle su ih gurnuti u stanje neizvesnosti i naglašene nesigurnosti.¹⁸

Kao ilustrativan primer jednog takvog iskustva ističemo životnu priču Ivana Trajbenrajfa. Prodavac cipela po zanimanju, u vreme uspostavljanja jugoslovenske države živeo je u štajerskom gradu Celju, te se 30. decembra 1919. godine obratio lokalnim vlastima sa molbom za boravišnu dozvolu. Iz njegove molbe saznajemo da je u istom gradu rođen 1876. godine, da je bio tamo stalno nastanjen od 1909. godine, i da je od 1913. godine držao radnju. Prema sopstvenom kazivanju, bio je „uvek Slovenac i poznat slovenački zanatlija i trgovac”.¹⁹ Međutim, „[p]ošto u predašnjim prilikama niko nije razmišljao o promeni zavičajnosti, usled političkih prilika prouzrokovanih prevratom postao sam inozemac jedne nama neprijateljske države”.²⁰ Kao što je bio slučaj i kod mnogih drugih njegovih savremenika, Trajbenrajf se našao u neprilikama jer je zavičajnost nasledio od doseljenog pretka. Iako nikad nije boravio u tom kraju, zavičajnost po pokojnom ocu vezivala ga je za tirolsku opštinu Lajen u Bocenskom srezu (*Bozen/Bolzano*), koji je nakon Prvog svetskog rata pripao Italiji. Kao sin očiglednog stranca, nije slučajno da je u molbi posebno istakao da mu je otac umro „već u ranoj mladosti”, a u isto vreme je posredno obraćao pažnju i na tobožnje slovenačko poreklo svoje majke, rođene u štajerskom gradiću Mozirje sa devojačkim prezimenom Mlinar.²¹ Da

¹⁸ O regulisanju državljanstva u prečanskim krajevima ponajviše je pisao Ivan Kosnica koristeći građu sa hrvatskog pravno-administrativnog područja. Videti: Ivan Kosnica, „Odnos državljanstva i nacionalne pripadnosti u Kraljevini SHS/Jugoslaviji”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 68, br. 1 (2018): 61–83; „Definiranje državljanškog korpusa na hrvatsko-slavonskom području u Kraljevini SHS/Jugoslaviji”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 39, br. 2 (2018): 809–829; „Primjena mirovnih ugovora sklopljenih s Austrijom i Mađarskom u pravnom poretku SHS: odredbe o državljanstvu”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 56, br. 2 (2019): 469–483. O individualnim strategijama prilikom regulisanja državljanstva u Sloveniji, videti: Irena Selišnik, „Status državljanstva ob nastanku nove Države SHS: strategije izbire”, *Zgodovinski časopis* 75, št. 3/4 (2021): 476–491.

¹⁹ „Bil sem vedno Slovenec in znan slovenski obrtnik in trgovec.”

²⁰ „Ker v prejšnjih razmerah ni nikdo mislil na spremembo domovinske pristojnosti, sem vsled preobrata nastalih političnih razmer postal inozemec ene nam sovražne države.”

²¹ Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Mestna občina Celje (1816–1941) (MOC), kutija 8, 002–002–00293, Molba Ivana Trajbenrajfa za boravak u Celju, Celje, 30. 12. 1919.

Trajbenrajf nije na vreme zamolio vlasti za boravišnu dozvolu, kao legalnom strancu pretilo mu je i proterivanje iz Celjskog policijskog sreza.²²

U teškim i nesigurnim prilikama prvih godina jugoslovenske vlasti, zavičajnost je pojedincima različitih narodnosti obezbeđivala pravo na fizičku i materijalnu sigurnost. Radi obezbeđivanja preko potrebnih stanova za novo državno činovništvo, vlasti su u mnogim krajevima odlučile da stambenu krizu reše konfiskovanjem stanova meštana koji nisu bili zavičajni. U Vojvodini, gde su ljudi zahvaljujući ugarskim propisima automatski sticali zavičajnost posle četiri godine boravka, vlasti su u nekim krajevima odlučile da naprosto proteraju celokupno stanovništvo koje se doselilo za poslednje četiri godine.²³ U potezu koji je morao delovati poprilično ironično s obzirom na nacionalnu orijentaciju nove države, vlasti su u ovim postupcima zanemarivale narodnost pogođenih stranaka, pa je administrativnim progonima bilo podložno i stanovništvo koje se deklariralo kao Južni Sloveni. Uzimajući ovo u obzir, nije iznenađujuće da su nove jugoslovenske vlasti u to doba primile brojne žalbe od ogorčenih pojedinaca koji nisu prihvatili takav tretman u tobožnjoj matičnoj državi. Emanuel Skivo, prevodilac u jednom subotičkom mlinu i Hrvat po sopstvenom kazivanju, zaključio je u svojoj žalbi da je „[ž]alosno ... da najveći jugoslovenski grad baš jugoslovene (sic!) tera iz sebe i to jugoslovene, koji su zbog svog osećanja izgubili službu kod bivše državne uprave a koji danas vrše takav poziv koji je od općeg interesa, jer pomaže učvršćivanju naše vlasti i nacionaliziranju stranih poduzeća”.²⁴ Dok je već stečena zavičajnost štitila manjinsko stanovništvo od diskriminacije, neposedovanje odgovarajuće zavičajnosti moglo je dakle da izloži diskriminaciji i one koji su sebe smatrali pripadnicima „državnog” naroda.

Budući da je zavičajnost faktički nadomeštala državljanstvo i pružala brojne povlastice u najranijoj fazi jugoslovenske uprave, novi podnosioci molbi za zavičajnost morali su da prolaze kroz stroge provere, a vlasti su često obraćale pažnju i na njihova nacionalna ubeđenja.²⁵ S druge strane, iz izvora

²² To se može zaključiti na osnovu naredbe o registrovanju i proterivanju podanika neprijateljskih država koju su dve nedelje ranije izdale slovenačke pokrajinske vlasti. Videti: „792. Naredba poverljeništva za notranje zadeve glede nadaljnega bivanja pripadnikov nam sovražnih držav v okolišu mesta celjskega”. *Uradni list deželne vlade za Slovenijo* št. 177 (13. 12. 1919): 660. Slična sudbina zadesila je i Celjanku Elzu Šindler, koja je uprkos pozitivnoj oceni političke pouzdanosti morala da napusti Celje jer je bila udata za lajtnanta koji se sad nalazio u službi Republike Austrije. ZAC, MOC, kut. 8, 002-002-00292, Policijski izveštaj o Elzi Šindler, Celje, 15. 1. 1920.

²³ Tako su vlasti postupile u Subotici, gde su proterale sve stanovnike koji su se u grad naselili između 27. 4. 1914. i 15. 1. 1919. godine. Stevan Mačković, „O izgonima iz Subotice u prvim godinama nakon oslobođenja (1919-1921)”, *Ex Pannonia* 26 (2022): 5-15.

²⁴ Isto, 7-8.

²⁵ Ptujski stanovnik Ludvig Berč, koji je svoju molbu opravdavao navodnim obećanjem predašnjih opštinskih vlasti da će njegovom ocu obezbediti zavičajnost, bio je formalno odbijen zbog maloletnosti. Međutim, policijska provera ustanovila je i da je njegov otac, koji se tada nalazio u ratnom zarobljeništvu, „morao biti tvrdokoran nemčur i neprija-

se može razabrati da su poneke opštine bile i previše velikodušne sa dodeljivanjem zavičajnosti prema mišljenju nadređenih pokrajinskih vlasti. U mesecima pred sklapanje Senžermenskog mirovnog ugovora, slovenačke pokrajinske vlasti sa nelagodom su posmatrale kako je sve veći broj Nemaca uspešno sticao zavičajnost, očekujući da će im tako biti obezbeđeno jugoslovensko državljanstvo. Smatrajući da su Nemci to činili „jamačno iz materijalnih razloga”, pokrajinske vlasti su čak naredile opštinskim vlastima da retroaktivno povuku zavičajnosti koje su dodelile moliocima nemačke narodnosti, „no ne i pripadnicima drugih narodnosti, pogotovo ne slovenskih plemena. Sa njihovim molbama valja postupati kao i do sada”.²⁶

I nakon potpisivanja mirovnih ugovora, zavičajnost je igrala bitnu ulogu u regulisanju državljanstva u bivšim austrougarskim krajevima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Kao prvo, mirovni ugovori su automatski dodelili državljanstvo onima koji su bili zavičajni na jugoslovenskoj teritoriji pre 1. januara 1910. godine. U isto vreme, ranija zavičajnost na jugoslovenskoj teritoriji bila je i jedan od dva faktora na koje su mogli da se pozivaju optanti za jugoslovensko državljanstvo. Dok su optanti mogli da zatraže državljanstvo i na osnovu svoje rasne odnosno nacionalne pripadnosti, ugovori su takođe davali pravo na državljanstvo onima koji su u neko doba svog života bili zavičajni u nekoj jugoslovenskoj opštini bez obzira na nacionalnu pripadnost.²⁷ Iscrpivši ove tri mogućnosti, interesentima za jugoslovensko državljanstvo preostala je samo još redovna naturalizacija. Međutim, zbog preopterećenosti državnog aparata, vlasti su u mnogim krajevima odlagale rešavanje molbi za naturalizaciju na period posle donošenja jedinstvenog jugoslovenskog zakona o državljanstvu.²⁸ Budući da je takav zakon bio donesen tek 1928. godine, brojni Jugosloveni nisu uspeali da regulišu svoje državljanstvo tokom prvih deset godina jugoslovenske uprave.

U skladu sa nasleđenim austrougarskim zakonodavstvom koje je ostalo na snazi do 1928. godine, pretendenti na državljanstvo morali su prvo obezbediti sebi zavičajnost u nekoj jugoslovenskoj opštini. Sačuvani predmeti pokazuju da su opštinske vlasti redovno obraćale pažnju na nacionalna ubeđenja molilaca. Kao ilustracija može da posluži Jozef Poberaj, optant iz kranjskoga grada Solkana, koji se nakon rata našao u granicama proširene Italije. U molbi – sastavljenoj na nemačkom jeziku – tražio je zavičajnost u

telj Slovenaca, inače ne bi mu se uopšte obećala zavičajnost u ono doba”. Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), Mestna občina Ptuj (1864–1941) (MOP), kut. 249, 43, Policijski izveštaj o porodici Berč, Ptuj, 21. 8. 1919.

²⁶ ZAP, MOP, kut. 243, 774/19, Dopis Pokrajinske vlade za Sloveniju, povereništvo za unutrašnje poslove, br. 7484, Ljubljana, 8. 7. 1919.

²⁷ Ivan Kosnica, „Odnos državljanstva”, 70.

²⁸ Desetog maja 1922, Odeljenje za Banat, Bačku i Baranju Ministarstva za unutrašnje poslove naredilo je podređenim vlastima da ne rešavaju molbe za naturalizaciju sve do donošenja državnog zakona. Istorijski arhiv Subotica (IASu), Gradsko poglavarstvo Subotica, 1919–1941 (47), I 141/1922, Dopis Ministarstva unutrašnjih poslova, Odeljenje za BBB, br. 6428/1922, Subotica, 10. 5. 1922.

štajerskom gradu Ptuju radi eventualnog sticanja jugoslovenskog državljanstva. Policijska provera otkrila je da je Poberaj „slovenačke narodnosti, ali vaspitan kao Nemac i uvek se smatrao za Nemca te se izdaje za takvog i potpuno je nemačkih ubeđenja”.²⁹ Da li zbog sumnji da je „otpadnik” od svog rodnog naroda, ili pak iz nekih drugih razloga, opština Ptuj odbila je da primi Poberaja u zavičajnu vezu po brzom postupku.³⁰

Međutim, čak u nekim slučajevima gde su pojedinci već uspešno obezbedili sebi zavičajnost, možemo primetiti da su nadređene vlasti mogle odbiti njihove molbe za državljanstvo. Mavro Štadler i njegov sin Aurel, dvojica jevrejskih apotekara iz Subotice, podneli su molbe za državljanstvo 1922. godine koje su očito bile odbijene iz nacionalno-ekonomskih razloga. Iako im je subotička opština obećala zavičajnost, Ministarstvo unutrašnjih poslova je na preporuku Ministarstva narodnog zdravlja rešilo da im valja uskratiti državljanstvo po brzom postupku jer će Štadleri „konkurisati našim svršenim apotekarima bez apoteka, a naših apotekara imamo dovoljno i svršenih i na spremanju”.³¹ Dok se u ovom slučaju linija razdvajanja između „naših” apotekara i Štadlera teoretski odnosila na pitanje državljanstva, očigledno je da su u ovoj odluci igrali bitnu ulogu i nacionalni interesi „državnog” naroda u ekonomskoj sferi – tema koja se razrađuje u nastavku ovog rada.

Stranci u privatnom sektoru jugoslovenske ekonomije

U ranim godinama postojanja prve jugoslovenske države često su se u štampi mogle čitati žalopojke o „anacionalnim” i nepatriotskim prilikama koje su vladale u jugoslovenskim privatnim preduzećima u vlasništvu „stranaca” – kako po državljanstvu, tako i po narodnosti. U jednom reprezentativnom primeru, anonimni autor naslovnog članka u radikalnoj *Zastavi* od 6. jula 1920. godine takva je preduzeća okarakterisao kao „ostrva tuđinštine, judeo-austro-mađarštine i utočišta okorelih neprijatelja naše proširene domovine, koji, kao glina sunce, i ako znaju ili uče, izbegavaju naš jezik, pismo, i sve drugo. [...] Naše ljude, u koliko su u službi kod tih poduzeća, zapostavljaju, gone i gledaju, da ih se otresu, jer, zar je Srbin, Hrvat ili Slovenac sposoban da stvara i podiže trgovinu i industriju?”³² Prema mišljenju autora, „po primeru sređivanja za nas povoljnih prilika pri preuzimanju državnih

²⁹ ZAP, MOP, kut. 249, 589/4, Izveštaj Bezbednosne straže u Ptuju o Jozefu Poberaju, Ptuj, 23. 2. 1921.

³⁰ Sličan neuspeh doživela je molba Geze Altera uprkos pozitivnoj oceni policijske istrage. Istraga je ustanovila da je „doduše rodом Mađar i vaspitan u nemačkom duhu; međutim, njegovo ponašanje prema Slovenima kako pre tako i posle rata bilo je u svakom pogledu sasvim lojalno”. ZAP, MOP, kut. 249, 749, Policijski izveštaj o Gezi Alteru, Ptuj, 5. 3. 1921.

³¹ IASu, 47, I 154/1922, Dopis Ministarstva narodnog zdravlja br. 6554, Beograd, 12. 9. 1923. Za Mavra Štadlera videti u istom fondu: I 155/1922.

³² „Подузећа непријатељских и несловенских поданика у нашем Краљевству”, *Застава*, 6. 7. 1920, 1.

službenika bivše Austro-Ugarske, treba država da i kod poduzeća neprijateljskih, pa i neslovenskih podanika, u interesu očuvanja slovenskog karaktera jugoslovenske trgovine, sprovede izvesno ‘čišćenje’”.³³

Mišljenje da u jednoj nacionalnoj državi kakva je bila jugoslovenska i privredna politika treba da favorizuje pripadnike „državnog” naroda, tj. Srbe, Hrvate ili Slovence, ne susrećemo samo u nacionalistički nastrojenoj štampi onog doba, već i u iskazima državnih vlasti. U jednom dopisu Ministarstva trgovine i industrije iz 1922. godine možemo tako čitati da „[m]i imamo i suviše stranog elementa u Vojvodini, Hrvatskoj i Sloveniji i Bosni i Hercegovini i dokle mi taj strani elemenat ne svalimo i dok on ne dobije naš mentalitet, dotle ne treba puštati strance u našu zemlju, do najređeg izuzetka. Mi imamo u zemlji 156 000 Jevreja, najmanje, i svaki i najmanji priliv smatramo kao škodljiv po narodno jedinstvo i gazdinstvo. Samo eventualno da posluže kao učitelji pri podizanju industrije i to samo u preduzećima gde mi imamo većinu kapitala.”³⁴

Ekonomski nacionalizam u širem smislu reči može se smatrati bitnom sastavnom komponentom skoro svih nacionalnih pokreta, pa je svakako igrao važnu ulogu i u diskursu i praksama nacionalnih pokreta iz bivših austrougarskih delova međuratne jugoslovenske države.³⁵ Uzimajući ovo u obzir, nije iznenađujuće da su propast habzburške vlasti i postanak jugoslovenske države širom otvarali i pitanje kakva bi trebalo da bude ispravna privredna politika u jednoj „narodnoj” državi. Pogotovo u sredinama gde su ranije vlasti vodile politiku diskriminacije prema preduzetnicima južnoslovenskih narodnosti, postanak jugoslovenske države davao im je nade da će u novom državnom okviru doživeti bolji, ako ne i privilegovani tretman.³⁶ U skladu sa time, u ovo doba primećujemo izuzetno velik broj molbi za takozvane „obrtnice” odnosno

³³ Isto.

³⁴ Arhiv Jugoslavije (AJ), Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije (65), fascikla 2410, broj jedinice opisa 1426, Dopis Ministra trgovine i industrije, 29. 8. 1922. Izvor navodi: Stevan Mačković, *Industrija i industrijalci Subotice (1918–1941)* (Subotica: Istorijski arhiv Subotica, 2004), 31, napomena broj 78. Kao što možemo videti u sva tri navedena primera, antisemitizam je igrao važnu ulogu u ondašnjem nacionalističkom diskursu, a u kontekstu Vojvodine bio je utoliko prisutniji zbog shvatanja da su Jevreji većinom pristalice ekspanzivnog mađarskog nacionalizma i neprijateljski nastrojani prema jugoslovenskoj državi. O antisemitizmu u prvoj jugoslovenskoj državi: Милан Кољанин, *Јевреји и антијесемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941* (Београд: Институт за савремену историју, 2008).

³⁵ Za naše potrebe može da posluži definicija Torstena Lorenca, koji ekonomski nacionalizam definiše kao „ekonomsko ponašanje koje treba da služi jedinstvu, nezavisnosti i snazi naroda, i koje je predvođeno neekonomskim, nacionalnim ciljevima”. Videti: Torsten Lorenz, „Introduction: Cooperatives in Ethnic Conflicts”, u *Cooperatives in ethnic conflicts: Eastern Europe in the 19th and early 20th century*, ed. Torsten Lorenz (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006), 9–44.

³⁶ Za primer studije slučaja o nacionalističkoj ekonomskoj politici u gradu pod političkom prevlasti nemačke stranke, videti: Janez Cvirn, „Gospodarska politika celjske občine 1890–1914”, *Zgodovinski časopis* 44, št. 3 (1990): 435–50.

„obrtne dozvole” u kojima pojedinci naglašavaju pogodnu nacionalnu pripadnost te celishodnost svojih preduzeća opravdavaju jezikom ekonomskog nacionalizma. Najčešće su molioci isticali da će se pozitivnim rešenjem njihove molbe „ispraviti” nacionalna ravnoteža u lokalnom ekonomskom sektoru. Dvojica trgovaca hartijom su tako 1919. godine molila da im se podeli knjižarska koncesija jer će time „umesto nemačke tvrtke Jurija Adlera doći slovenačka, pa će onda u Celju biti dve slovenačke knjižare i jedna nemačka”.³⁷ Na sličan način je mesar Franc Podgoršek opravdavao svoju molbu za koncesiju u Ptuj u navodeći da „u gradu Ptuj u nema mesara slovenačke narodnosti pa ću kao takav posebno izlaziti u susret Slovenima”.³⁸

Brojne takve molbe doista su i uspele, neke čak u slučajevima kad je stručna osposobljenost molioca bila upitna.³⁹ Ipak, treba obratiti pažnju i na predmete kod kojih je dolazilo do različitih komplikacija. Neuspešan ishod doživela je molba ptujske konobarice Terezije Precdilo, koja se 1. avgusta 1919. godine obratila lokalnim političkim vlastima sa molbom za obrtnu dozvolu koja je bila izuzetno bogata refleksijama o tome kakva bi trebalo da bude ekonomska politika u novoj jugoslovenskoj državi. Osvrnuvši se na nacionalne odnose u lokalnom ugostiteljskom sektoru, pitala se „[k]o je do današnjih dana mogao da obezbedi sebi po koju gostioničarsku radnju osim Nemaca? Među Slovencima, skoro niko, pa zato i danas u Ptuj u ima gostiona u kojima niti gazda niti zakupac razumeju slovenački jezik, zato pak mi slovenačke konobarice treba da ih nadomeštavamo i da budemo time roblje stranim elementima, koji su najveći neprijatelji naše države, a i slovenskog [sic!] naroda uopšte”.⁴⁰

Iako se diskurs molilje odlično poklapao sa duhom novog jugoslovenskog doba, ptujske vlasti ipak nisu mogle da udovolje njenoj molbi, a za to su imale više razloga. S jedne strane, Precdilo je uprkos svom slovenačkom patriotizmu nasledila nemačku zavičajnost i državljanstvo od rastavljenog

³⁷ „[I]zpremema se zgodi le v tem, da pride namesto nemške tvrdke Juri Adler slovenska tako, da bodete potem v Celju dve slovenski knjigarni in ena nemška”. ZAC, MOC, kut. 8, 002-002-00132, Molba Goričana i Leskovškega za knjižarsku koncesiju, Celje, 12. 6. 1919.

³⁸ „[P]osebno radi tega, ker v mestu Ptuj u ni mesarja slovenske narodnosti in bi kot tak šel posebno Slovanom na roke”. ZAP, MOP, kut. 244, 1123/2, Molba Franca Podgorškega za mesarsku koncesiju, Ptuj, 21. 8. 1919.

³⁹ Modistkinji Jožici Veršič su ptujske vlasti uskratile koncesiju jer još nije prošla propisani dvomesečni period šegrtovanja, ali je nakon žalbe na drugostepene pokrajinske vlasti uspjela da isposluje formalni izuzetak. Molilja, lokalna stručna zadruga, a i nadređene vlasti isticale su da je reč o jedinjoj slovenačkoj modistkinji u Ptuj u i da je preduslov obaveznog šegrtovanja prilagođen prilikama u Beču, gde vlada veća konkurencija, a može se zanemariti u kontekstu Ptuj u. ZAP, MOP, kut. 243, 614, Ptuj, 1919.

⁴⁰ „[K]jed o je pa do danes zamogel dobiti kako gostilniško obrt kod Nemci? Od Slovencev gotovo nihče in to je posledica, da danes se nahajajo gostilne v Ptuj u katerih niti gospodar niti najemnik razume slovenskega jezika zato moramo pa mi slovenske natakarike jih v tem nadomestiti in tako biti sužnje tujih elementov, ki so največji sovražniki naše države in slovanskega naroda sploh”. ZAP, MOP, kut. 244, 1036, Molba Terezije Precdilo za ugostiteljsku koncesiju, Ptuj, 1. 8. 1919.

muža. Kao što vidimo, u odvojenoj molbi za svedočanstvo o dobrom ponašanju Precdilo se eksplicitno pokušavala ograditi od nacionalnih ubeđenja svog supruga, za kojeg se udala 1914. godine, ali su živeli odvojeno jer je „kao Slovenku ne voli. On je otišao u Nemačku Austriju”.⁴¹ Uz neodgovarajuće državljanstvo, Precdilo nije bila ni vlasnica nekog ugostiteljskog objekta za koji bi mogla da zatraži koncesiju.⁴² Slična sudbina zadesila je i molbu Rozalije Jesenšek, koja se navodno dogovorila sa jednim lokalnim nemačkim poslastičarom da će joj prodati objekat ako bi se Ptuj našao pod jugoslovenskom vlašću: „To se sada i desilo. Međutim, g. Mramor je povukao svoju reč i, ako sam dobro čula, sad pita za dozvolu kako bi nastavio svoje preduzeće u Ptuju.”⁴³ Isti Mramor je za kratko vreme preminuo u Austriji, međutim, ptujske vlasti su obavestile Jesenšekovu da nisu u stanju da budu posrednik između nje i Mramorovih naslednika po pitanju vlasništva nad objektom.

Dok su lokalne vlasti u prvim godinama jugoslovenske uprave pažljivo istraživale nacionalna ubeđenja kandidata za obrtno dozvole, može se primetiti da je i u ovom slučaju zavičajnost često presudno određivala ishod njihovih molbi. U štajerskim arhivima tako nailazimo i na predmete kod kojih su policijske vlasti procenile da su molioci „nemačkih ubeđenja”, no vlasti su im ipak dodelile koncesije jer su posedovali zavičajnost u nekoj jugoslovenskoj opštini.⁴⁴ S druge strane, neki molioci koji su naglašavali sopstvenu nacionalno-političku pouzdanost bili su odbijeni jer ih je zavičajnost vezivala za opštine van jugoslovenskih granica.⁴⁵ Vlasti su pretežno postupale u legalističkom duhu, a važećim zakonima bili su podređeni i nacionalno-politički ciljevi.

Ako odgovarajuća nacionalna pripadnost mnogima nije pomogla u nastojanju da se popnu na društvenoj lestvici, bilo je i slučajeva gde su vlasti pokazale razumevanje za manjinske preduzetnike od čijih se preduzeća mogla očekivati ekonomska korist za širu zajednicu. Salamon Gingold, kome je

⁴¹ ZAP, MOP (1864–1941), kut. 240, 10/101, Molba Terezije Precdilo za svedočanstvo o ponašanju, Ptuj, 23. 8. 1919. „Republika Nemačka Austrija” bio je zvaničan naziv za novouspostavljenu austrijsku državu do potpisivanja Senžermenskog ugovora 10. 9. 1919. godine.

⁴² Slična je bila i sudbina Karoline Johimsen, još jedne ptujske konobarice koja je 1919. godine zatražila koncesiju za kafanu. U prepisci sa vlastima isticala je sopstvenu slovenačku nacionalnu pripadnost, no po rastavljenom mužu nasledila je nemačko državljanstvo, te joj je koncesija bila uskraćena kao stranoj državljanici. V. ZAP, MOP, kut. 242, 342, Ptuj, 1919.

⁴³ ZAP, MOP, kut. 243, 811, Molba Rozalije Jesenšek za poslastičarsku koncesiju, Ptuj, 19. 6. 1919.

⁴⁴ Za Franca odnosno Franju Rajsmana, juvelira iz Celja koji je u svojoj molbi naveo da „dobro govori slovenački”, policijske vlasti su ustanovile da je „nemačko-nacionalnog mišljenja, no za sada se njegova štetna osećanja nisu ispoljavala u njegovom političkom delovanju”. Njegova molba za koncesiju ipak je bila uspešna. ZAP, MOP, kut. 233, 1133, Izveštaj Policijskog komesarijata u Mariboru o Franji Rajsmanu, Ptuj, 15. 9. 1919. Sličan uspeh doživela je molba Jozefa Jihe, zlatara i gravera iz Celja koji je „bio na dobrom glasu kod naroda, no nemačkih stavova”. ZAC, MOC, kut. 66, 002–014–00009, Policijski izveštaj o Jozefu Jihi, Celje, 24. 3. 1920.

⁴⁵ Obučar Jozef Pajl, zavičajan u gradu Dojčlandsberg, koji je nakon rata pripao Nemačkoj Austriji, u svojoj neuspešnoj žalbi naglašavao je da mu je žena Slovenka i da se namerava dugoročno skrasiti u Ptuju. ZAP, MOP, kut. 242, 270, Žalba Jozefa Pajla, Ptuj, 24. 4. 1919.

1919. godine kao doseljeniku bez zavičajnosti pretio izgon iz Subotice, uspeo je da obezbedi sebi dozvolu za dalji boravak u Subotici time što je ubedio najviše jugoslovenske vlasti u opštu društvenu korisnost svog planiranog pogona za preradu i konzerviranje ribe. Prema njegovim rečima, „ipak se ne smije izgnati čoveka, koji spoznavši duh današnji vremena, hoće sa svojim znanjem i kapitalom da pomogne kod konsolidovanja nove države s jedne strane radništvu a s druge pak tako rekuć hoće da pomogne državi kod podizanja industrije koja je tako rekuć još u koljevci”.⁴⁶ Ministarstvo socijalne politike kasnije je uputilo cirkularni dopis koji je prvostepene vlasti upozorio da „ne bi trebalo praviti smetnje u pogledu nastanjivanja u mestima gde doduše od pre nisu imali svoje redovno prebivalište, ako u istom kane podići kakovo industrijsko ili obrtno preduzeće”.⁴⁷

Dok su prve godine jugoslovenske uprave bile obeležene povišenom pažnjom prema političkim i nacionalnim sklonostima privrednika, u kasnijim godinama ipak primećujemo da preduzetnici sa jugoslovenskim državljanstvom uglavnom nisu više računali na te vrste smetnji od strane vlasti. S druge strane, situacija je ostala komplikovana za podanike stranih država, koji su i dalje morali da prolaze kroz intenzivne provere narodnosti. Kao primer ističemo slučaj celjske krojačice Frančiške/Franciske Marokuti/Morokuti. Iako rođena Štajerka, zbog italijanskih predaka u drugom kolenu nasledila je zavičajnost u Italiji, pa je u Celju živela kao strana podanica. Kad je 1927. godine zamolila za obrtnu dozvolu radi otvaranja samostalne krojačke radnje, morala je proći kroz detaljan upitnik koji je uključivao i pitanja o njenoj lojalnosti prema državi; o tome da li vaspitava svoju decu u narodnom duhu; o jeziku koji se govori u njenom domu, i o narodnosti njenog supruga.⁴⁸

Pedantno ispitivanje nacionalnog držanja privrednika sa stranim državljanstvom bilo je deo šire protekcionističke politike jugoslovenskih vlasti tokom 1920-ih godina. Od 1923. godine nadalje, o dodeljivanju radnih dozvola strancima odlučivao je direktno ministar za trgovinu i industriju, dok su lokalne vlasti mogle samo da izraze svoje mišljenje. Pregledajući predmete koji su iz tog perioda sačuvani u Arhivu Jugoslavije, možemo primetiti da je narodnost i dalje igrala važnu ulogu u određivanju ishoda ovih molbi. To

⁴⁶ Mačković, *Industrija i industrijalci Subotice*, 103.

⁴⁷ Isto. Središnje jugoslovenske vlasti su i kasnije vodile blagonaklonu politiku prema „stranim” preduzetnicima radi podsticanja investicija, a odnosi između jugoslovenskih političkih elita i inostranih preduzetnika često se opisuju kao izuzetno koruptivni. Sergije Dimitrijevič, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije* (Beograd: Nolit, 1958), 231–235. Za studiju slučaja koja ukazuje na sukobe između nacionalnog i ekonomskog interesa u vezi sa poslovanjem jedne inostrane banke u međuratnoj Jugoslaviji, videti: Весна С. Алексић, „*Creditanstalt-Wiener Bankverein* као пример уплива међународног финансијског капитала у привреду Краљевине Југославије”, у *Токови кайишала у Југославији 1918–1991 – сџугије случаја*, ур. Весна Алексић и Јелена Рафаиловић (Београд: Институт за новију историју Србије, 2023), 51–97.

⁴⁸ ZAC, MOC, kut. 68, 002–016–00341, Izveštaj okolišnog odeljenja državne bezbednosne straže u Celju o Frančiški Morokutti, Celje, 25. 5. 1927.

se pre svega može iščitati iz blagonaklonog držanja vlasti prema moliocima južnoslovenskog porekla, pa se u ministarskim odlukama često navodi da je molilac „naše narodnosti” kao razlog za odobrenje.⁴⁹ S druge strane, vlasti su podržale i određene moliocce nejužnoslovenskog porekla koji su mogli ukazati na svoje zasluge prema jugoslovenskoj državi. Takav je bio slučaj sa brojnim molbama mađarskih izbeglica iz tzv. Bajskog trokuta, koji se privremeno našao pod jugoslovenskom upravom do konačnog povlačenja jugoslovenske vojske 1921. godine.⁵⁰ Kad je Karola Kardos (1926) pokušavala da otvori knjižaru u Novom Sadu, ministarska odluka navodila je da s „obzirom na to što je molio izbeglica iz Pečuja / Baranja / gde je sa svojim bratom preko novina činila jugoslovensku propagandu i zbog toga morala pred Mađarima da beži, mišljenja sam da bi molbu trebalo odobriti”.⁵¹ S druge strane, molbama stranaca koji nisu bili smatrani pripadnicima državnog naroda obično bi udovoljili tek ako se smatralo da za njihovim preduzećima postoji eksplisna lokalna potreba ili opšta državna korist.⁵²

Dok su jugoslovenske vlasti u ovom periodu očigledno postupale prema poprilično legalističkim načelima, trebalo bi imati na umu da takva politika često nije zadovoljavala očekivanja javnosti, pa i samih vlastodržaca. Iako je država u okviru tzv. nostrifikacije u najranijim godinama jugoslovenske uprave stavljala sekvestar na preduzeća stranih, a i politički sumnjivih privrednika, vlasnici su sekvestar mogli izbeći prihvatanjem jugoslovenskog državljanstva ili uspostavljanjem jugoslovenske većine u deoničarskoj strukturi preduzeća.⁵³ Komentarišući uspehe ove politike dvadeset godina kasni-

⁴⁹ Na primer, u odluci o molbi rumunskog državljanina Joze Pavlovića koji je planirao da otvori trgovinu mešovitim robom u Subotici navodi se da je valja odobriti jer je „molilac naše narodnosti”. AJ, 65-111-381, br. dok. 5456/III, Odluka o molbi Joze Pavlovića, Beograd, 26. 10. 1923. Za dodatne primere molilaca „naše narodnosti”, u istom fondu videti odluke o molbama Varvare Petković (6096/III) i Ivana Štoka (9328/III).

⁵⁰ Uprkos većinskom neslovenskom stanovništvu, jugoslovenske vlasti bile su jako zainteresovane za Bajski trokut zbog ekonomskog značaja pečujskih rudnika uglja. Videti: Александар Хорват, „Значај печујских рудника угља у политици Краљевине СХС 1918-1921”, *Исцртаживања* бр. 24 (2016): 373-89.

⁵¹ AJ, 65-111-381, br. dok. 8135/III, Odluka o molbi Karole Kardos, Beograd, 20. 11. 1926. Za dodatne primere uspešnih molbi izbeglica iz Bajskog trokuta, videti molbe Gordane Kling (5119/III), Ignjaca Hauera (738/III) i Marka Klajna (8295/III).

⁵² Josip Kun, trgovac drvetom i švajcarski podanik, uspeo je da stekne dozvolu za otvaranje radnje u Razvanju u Štajerskoj uprkos protivljenju Udruženja u Mariboru. U svojoj argumentaciji, ministar navodi da „molilac otvara ovu trgovinu jedino u cilju izvoza drveta za Švajcarsku, pa imajući u vidu značaj izvoza, mišljenja sam da mu treba dozvoliti rad”. Videti: AJ, 65-111-381, br. dok. 6636/III, Odluka o molbi Josipa Kuna, Beograd, 22. 11. 1923.

⁵³ O funkcionisanju sekvestra u Štajerskoj, videti: Željko Oset, „Nostrifikacija premoženja po prvi svetovni vojni s poudarkom na območju sodnega okraja Maribor”, v *Mesto in gospodarstvo: mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*, ur. Željko Oset, Aleksandra Berberih Slana in Žarko Lazarević (Maribor: Inštitut za zgodovino; Muzej narodne osvoboditve Maribor, 2010), 77-138; Željko Oset, „Nadzor premoženja ‘tujerodcev’ po prvi svetovni vojni na Ptujskem”, v *Ptuj v 20. stoletju: zbornik ob 125-letnici ptujskega muzeja*, ur. Martin Šteiner (Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, 2018), 167-82.

je, slovenački ekonomista Rudolf Marn sa neskrivenom tugom zaključio je da se radilo o „sasvim negativnom poglavlju u istoriji našeg razvoja nakon prevrata“, a jedini njen ishod bio je taj što je nekoliko većih kompanija „prešlo u ruke zagrebačkih Jevreja”.⁵⁴ Iako su mnogi „inorodni” preduzetnici vremenom postali „objektivni” Jugosloveni, možemo jasno uočiti da ova spoljašnja promena nije mogla da zadovolji brojne savremenike, koji su se nadali da će privredno bogatstvo nakon propasti Habzburške monarhije u što većoj meri preći u ruke tobožnjih pripadnika „državnog” naroda.⁵⁵

Zaključak

Zakonom o državljanstvu 1928. godine konačno je bio uveden ujednačen sistem regulisanja državlanske pripadnosti. Međutim, trebalo bi napomenuti da su nacionalni kriterijumi ostali relevantni za sticanje državljanstva i posle ove reforme. Najjednostavnije su do državljanstva dolazili ljudi koji su bili „po rodu i jeziku Srbi, Hrvati i Slovenci”. Izvesne olakšice postojale su i za sve Slovence, a za neslovenske stanovnike samo u slučaju da su se nalazili u državnoj službi.⁵⁶ Uvođenje diktature 1929. godine ubrzalo je i proces zakonodavnog ujednačavanja u zemlji, pa je zajednički Zakon o radnjama iz 1931. godine konačno nadomestio nasleđene austrijske i ugarske zakone. Iako su kasnije godine jugoslovenske vlasti dovele do određene stabilizacije stanja, odugovlačenje sa donošenjem zakona o državljanstvu neminovno je dovodilo do toga da su brojni jugoslovenski stanovnici proveli prvih deset godina jugoslovenske uprave u stanju produžene nesigurnosti.

Uprkos deklarativno nacionalnom karakteru međuratne jugoslovenske države, istraživanje pokazuje da je praktično sprovođenje nacionalne politike u različitim sferama života moglo imati poprilično ambivalentan karakter. U velikoj meri, izvor ove ambivalentnosti može se tražiti u načinu na koji su države naslednice Habzburške monarhije odredile svoje državljanske

⁵⁴ Rudolf Marn, „Nacionalizacija in sekvstracija tujih podjetij”, v *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in Franc Stele (Ljubljana: Jubilej; Jugoslovanska tiskarna, 1939), 369.

⁵⁵ Može se čak primetiti da postupanje takvih preduzetnika nije moglo da zadovolji ni jednu, ni drugu stranu. Željko Oset tako spominje slučaj mariborskog trgovca Mahorka. Austrijski listovi prebacivali su mu „jugoslavizam” zbog prilagođavanja novim prilikama, na što je reagovao pismenim i javnim odgovorom. S druge strane, slovenačka štampa koristila je njegov primer kao dokaz da mariborske radnje samo pokazuju „jugoslovensko lice”, a da se zapravo radi o „stranim preduzećima”. Oset, „Nostrifikacija premoženja”, 110.

⁵⁶ Kosnica, „Odnos državljanstva”, 74–76. Položaj državnih službenika koje su vlasti smatrale neslovenima bio je izuzetno nesiguran i obično je zavisio od proizvoljnih ocena političke poverljivosti. Za studiju slučaja u Bačkoj, videti: Stevan Mačković, „O javnim službenicima (službama) u Subotici (1918–1941)”, *Ex Pannonia* 18 (2014): 5–19. O otpuštanju činovništva u Sloveniji, koje se otvoreno vršilo prema nacionalnim kriterijumima, videti: Irena Selišnik, „Usode uradnic in uradnikov po prvi svetovni vojni”, *Retrospektive* 7, št. 1 (2024): 11–39.

korpusa u najranijim godinama svoga postojanja. Izvođenje državljanstva iz zavičajnosti pretvorilo je brojne stanovnike prečanskih krajeva u strane podanike, i to bez obzira na njihovu subjektivnu nacionalnu pripadnost. S druge strane, upravo su objektivne kategorije pripadnosti poput zavičajnosti ili državljanstva često igrale bitniju ulogu od narodnosti pri određivanju sloboda i ograničenja koje su pojedinci uživali pod jugoslovenskom vlašću.

Posmatrajući ovaj fenomen, trebalo bi imati na umu da je imao i svoju širu evropsku dimenziju, pa su se sa sličnim dilemama suočavale kako vlade, tako i stanovnici brojnih drugih novouspostavljenih ili proširenih nacionalnih država iz međuratnog perioda.⁵⁷ U isto vreme, pitanje do koje mere i na kakve načine bi pojedinčeva tobožnja nacionalna pripadnost trebalo da određuje njegov društveni položaj u jednoj nacionalnoj državi postavljalo se i u brojnim kasnijim primerima raspada mnogonacionalnih državnih tvorevina, a ostaje relevantno i u današnje vreme. Naposljetku, slična sudbina zadesila je i „Drugu” Jugoslaviju, a u politici i administrativnim merama kojima su se posluživale vlasti novouspostavljenih postjugoslovenskih država takođe možemo da primetimo nemali broj paralela sa pojavama koje su osam decenija ranije pratile uspostavljanje „Prve” Jugoslavije.⁵⁸

⁵⁷ O regulisanju državljanstva i zavičajnosti u nekadašnjim ugarskim oblastima Čehoslovačke i Rumunije, videti: Gábor Egry, „De l’ethnisation de la nationalité à l’indigénat transnational: migration, citoyenneté, paix de Trianon”, *Revue d’Allemagne et des pays de langue allemande* 52, no. 2 (2020): 341–63. Pregledno o nacionalnoj politici na ekonomskom polju sa naglaskom na međuratnu Čehoslovačku, Poljsku i Bugarsku: Jan Kofman, *Economic Nationalism and Development: Central and Eastern Europe between the Two World Wars* (New York: Routledge/Taylor & Francis Group, 2019). Detaljnije o ekonomskom nacionalizmu u Transilvaniji pod rumunskom vlašću, videti: Anders E. B. Blomqvist, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania: Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Satu-Mare 1867–1944* (Stockholm: Stockholm University, 2014).

⁵⁸ Pregledno o zakonima o državljanstvu i praksama uključivanja i isključivanja u postjugoslovenskim državama videti: Igor Štiks, *Nations and Citizens in Yugoslavia and the Post-Yugoslav States: One Hundred Years of Citizenship* (London: Bloomsbury Academic, 2015), 151–171.

Spisak referenci

Arhivi

- Arhiv Jugoslavije. Fond 65, Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije (1918–1941).
- Istorijski arhiv Subotica. Fond 47, Gradsko poglavarstvo Subotica (1919–1941).
- Zgodovinski arhiv Celje. Mestna občina Celje (1808–1941).
- Zgodovinski arhiv Ptuj. Mestna občina Ptuj (1864–1941).

Objavljeni izvori

- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god.* Sarajevo: Državna štamparija, 1932.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931. godine. Knjiga I. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava.* Beograd: Državna štamparija, 1937.

Štampa i periodika

- *Uradni list deželne vlade za Slovenijo.*
- *Zastava* (Cyrillic).

Literatura

- Aleksić, Vesna S. „*Creditanstalt-Wiener Bankverein* kao primer upliva međunarodnog finansijskog kapitala u privredu Kraljevine Jugoslavije”. U *Tokovi kapitala u Jugoslaviji 1918–1991 – studije slučaja*, ur. Vesna Aleksić i Jelena Rafailović, 51–97. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2023. (Cyrillic). DOI: 10.31212/kapital.2023.23.ale.51-97
- Berecz, Ágoston. „How to Study Early Popular Engagement with Nationalism: Sources, Strategies, Research Traditions”. *Hungarian Historical Review* 12, no. 1 (2023): 3–36. DOI: 10.38145/2023.1.3.
- Beyen, Marnix, and Maarten Van Ginderachter. „General Introduction: Writing the Mass into a Mass Phenomenon”. In *Nationhood from below: Europe in the long nineteenth century*, edited by Maarten Van Ginderachter and Marnix Beyen, 3–22. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Blomqvist, Anders E. B. *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania: Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Sat-Mare 1867–1944*. Stockholm Studies in History 101. Stockholm: Stockholm University, 2014.
- Brix, Emil. „Številčna navzočnost nemštva v južnoslovanskih kronovinah Cislitvanije med leti 1848 do 1918. Problemi narodnostne statistike”. *Zgodovinski časopis* 41, št. 2 (1987): 297–308.
- Cvirn, Janez. *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- Cvirn, Janez. „Gospodarska politika celjske občine 1890–1914”. *Zgodovinski časopis* 44, št. 3 (1990): 435–50.
- Čuček, Filip. *Svoji k svojim: na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.

- Dimitrijević, Sergije. *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*. Beograd: Nolit, 1958.
- Egry, Gábor. „De l’ethnisation de la nationalité à l’indigénat transnational: migration, citoyenneté, paix de Trianon”. *Revue d’Allemagne et des pays de langue allemande* 52, no. 2 (2020): 341–63.
- Ganczer, Monika. „The Effects of the Differences between the Austrian and the Hungarian Regulation of the Rights of Citizenship in a Commune (Heimatrecht, Indigénat, Pertinenza, Illetőség) on the Nationality of the Successor States of the Austro-Hungarian Monarchy”. *Journal on European History of Law* 8, no. 2 (2017): 100–107.
- Gogolák, Ludwig. „Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates”. In *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918: Band III*, hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, 1207–1303. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980.
- Hirschhausen, Ulrike von. „From Imperial Inclusion to National Exclusion: Citizenship in the Habsburg Monarchy and in Austria 1867–1923”. *European Review of History: Revue Européenne d’histoire* 16, no. 4 (2009): 551–73.
- Horvat, Aleksandar. „Značaj pečujskih rudnika uglja u politici Kraljevine SHS 1918–1921”. *Istraživanja* br. 24 (2015): 373–89. (Cyrillic). DOI: 10.19090/i.2013.24.373-389.
- Imamović, Mustafa. *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*. Sarajevo: „Svjetlost”, 1976.
- Janjetović, Zoran. *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005.
- Kirilović, Dimitrije. *Pomađarivanje u bivšoj Ugarskoj: Prilog istoriji srpskih škola*. Sremski Karlovci: Srpska manastirska štamparija, 1935. (Cyrillic)
- Kofman, Jan. *Economic Nationalism and Development: Central and Eastern Europe between the Two World Wars*. New York: Routledge/Taylor & Francis Group, 2019.
- Koljanin, Milan. *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008. (Cyrillic)
- Kosnica, Ivan. „Hrvatsko-slavonska pripadnost u Hrvatskoj i Slavoniji u nagodbenom razdoblju”. *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave* 14, br. 2 (2014): 465–92.
- Kosnica, Ivan. „Definiranje državljanstvom korpusa na hrvatsko-slavonskom području u Kraljevini SHS/Jugoslaviji”. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 39, br. 2 (2018): 809–29.
- Kosnica, Ivan. „Odnos državljanstva i nacionalne pripadnosti u Kraljevini SHS/Jugoslaviji”. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 68, br. 1 (2018): 61–83.
- Kosnica, Ivan. „Primjena mirovnih ugovora sklopljenih s Austrijom i Mađarskom u pravnom poretku SHS: odredbe o državljanstvu”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 56, br. 2 (2019): 469–83. DOI: 10.31141/zrpf.2019.56.132.469.
- Lorenz, Torsten. „Introduction: Cooperatives in Ethnic Conflicts”. In *Cooperatives in Ethnic Conflicts: Eastern Europe in the 19th and early 20th century*, edited by Torsten Lorenz, 9–44. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006.
- Mačković, Stevan. *Industrija i industrijalci Subotice (1918–1941)*. Istorijski arhiv Subotica, 2004.
- Mačković, Stevan. „O javnim službenicima (službama) u Subotici (1918–1941)”. *Ex Pannonia* 18 (2014): 5–19.

- Mačković, Stevan. „O izgonima iz Subotice u prvim godinama nakon oslobođenja (1919–1921)”. *Ex Pannonia* 26 (2022): 5–15.
- Marn, Rudolf. „Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij”. V *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal, in Franc Stele, 368–69. Ljubljana: Jubilej; Jugoslovanska tiskarna, 1939.
- Moll, Martin. *Kein Burgfrieden: der deutsch-slowenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900–1918*. Innsbruck: Studien, 2007.
- Oset, Željko. „Nadzor premoženja ‘tujerodcev’ po prvi svetovni vojni na Ptujskem”. V *Ptuj v 20. stoletju: zbornik ob 125-letnici ptujskega muzeja*, urednik Martin Šteiner, 167–82. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, 2018.
- Oset, Željko. „Nostrifikacija premoženja po prvi svetovni vojni s poudarkom na območju sodnega okraja Maribor”. V *Mesto in gospodarstvo: mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*, ur. Željko Oset, Aleksandra Berberih Slana in Žarko Lazarevič, 77–138. Maribor: Inštitut za zgodovino; Muzej narodne osvoboditve Maribor, 2010.
- Palić, Milenko. „Pregled administrativno-teritorijalnih promena u Vojvodini 1918–1941”. *Zbornik za društvene nauke* 38 (1964): 125–162.
- Pejić, Oliver. „Contesting the Habsburg Empire in Everyday Life: The Habsburg Legacy as a Source of Everyday Conflict in Interwar Yugoslav Society”. In *Politics of Pasts and Futures in (Post-)Imperial Contexts*, edited by Sebastian Fahner, Christian Feichtinger, and Rogier E. M. Heijden, 243–258. Berlin/Boston: De Gruyter, 2024. DOI: 10.1515/9783111229591-011.
- Reill, Dominique Kirchner. *The Fiume Crisis: Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2020.
- Reill, Dominique Kirchner, Ivan Jeličić, and Francesca Rolandi. „Redefining Citizenship after Empire: The Rights to Welfare, to Work, and to Remain in a Post-Habsburg World”. *The Journal of Modern History* 94, no. 2 (2022): 326–62. DOI: 10.1086/719447.
- Selišnik, Irena. „Status državljanstva ob nastanku nove Države SHS: strategije izbire”. *Zgodovinski časopis* 75, št. 3/4 (2021): 476–91.
- Selišnik, Irena. „Usode uradnic in uradnikov po prvi svetovni vojni”. *Retrospektive* 7, št. 1 (2024): 11–39.
- Stajić, Vasa. „Mađarizacija i demađarizacija Bunjevacâ”. *Letopis Matice srpske* 325, br. 1 (1930): 158–209. (Cyrillic)
- Stourzh, Gerald. „Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848–1918”. In *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918: Band III*, hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, 975–1206. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980.
- Štiks, Igor. *Nations and Citizens in Yugoslavia and the Post-Yugoslav States: One Hundred Years of Citizenship*. London: Bloomsbury Academic, 2015.
- Wheatley, Natasha. *The Life and Death of States: Central Europe and the Transformation of Modern Sovereignty*. Princeton (N. J.): Princeton University Press, 2023.

Summary

Oliver Pejić

The Possibilities and Limitations of Belonging to the Titular Nationality in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes: Experiences from the State's Former Habsburg Territories

Abstract: Employing archival materials from Styria and Bačka, the article investigates how (not) belonging to the titular nationality affected people's lives in the former Austrian-Hungarian provinces of interwar Yugoslavia during the first decade of the state's existence. As regions with substantial minority populations and significant Austro-Hungarian political, administrative, and cultural legacies, both provinces experienced a vigorous process of top-down "nationalization" after becoming part of the Yugoslav state. At the same time, due to the new state's slow-paced consolidation, many individuals were long unable to regulate their citizenship status and lived in Yugoslavia as foreign subjects. By analyzing practical examples of interactions between the people and the political authorities surrounding the regulation of citizenship as well as the procurement of licenses in the private sector, the study shows how tensions between subjective (nationhood) and objective belonging (citizenship) defined everyday life during the first ten years of Yugoslav rule.

Keywords: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SCS); Yugoslavia; Austria-Hungary; Styria; Bačka; nationalism; identity; citizenship

The present article examines how people's life experiences in two former Habsburg territories of the interwar Yugoslav state were defined by their perceived membership in the state's *državni narod*, i.e., titular nationality. As two multinational regions formerly part of the Austrian and Hungarian halves of the former Habsburg Empire, Styria (today in Slovenia) and Bačka (today in Serbia) became part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes after the First World War. Like many other Habsburg successor states, Yugoslavia was a nation-state with a clearly designated titular nationality, yet it was also inhabited by a substantial number of national minorities. The article explores how ordinary people encountered national categories during their dealings with the new Yugoslav authorities within two specific spheres of life – regulating citizenship and petitioning for business licenses. Although many believed that stressing their membership in the titular nation would increase their chances of a favorable outcome, the study demonstrates that the Yugoslav authorities generally acted in a legalistic manner and were unwilling to bend the law in favor of those perceived as ethnic South Slavs. While the correct national credentials may have offered an infor-

mal advantage, objective forms of belonging such as citizenship or pertinency proved much more consequential in protecting individuals from various forms of state oppression. Due to the state's reliance on the Habsburg institution of pertinency for defining its initial body of citizens, many people in interwar Yugoslavia may have considered themselves members of the titular nationality but effectively found themselves in a disadvantaged position compared to minorities who were able to procure Yugoslav citizenship after the collapse of Habsburg rule.